

Пачатак Другой сусветнай вайны. Як гэта было

УДК 94(437) «1939/1945»

Віктар ЕРМАЛОВІЧ,
кандыдат гістарычных
наук

Віктар ЕРМАЛОВІЧ. Пачатак Другой сусветнай вайны. Як гэта было. У артыкуле разгледжаны прычыны, якія папярэднічалі Другой сусветнай вайне. Аўтар дае тлумачэнні, чаму ваеннае супрацьстаянне пачалося менавіта з нападу на Польшчу. На яго погляд, Польская дзяржава стала ахвярай у вялікай палітычнай гульні за сусветнае панаванне.

Ключавыя словы: Другая сусветная вайна, прычыны вайны, палітыка напярэдадні вайны, ваенныя дзеянні, Германія, Вялікабрытанія, Францыя, Польшча, Савецкі Саюз.

Viktor YERMOLOVICH. The beginning of the Second World War. How it happened. The article deals with the events preceding the Second World War. The author gives an explanation why the military confrontation began with the German attack on Poland. In his view, the Polish state fell victim to the great political game for world dominance.

Keywords: Second World War, the causes of the war, the policy in the run-up to the war, hostilities, Germany, Great Britain, France, Poland, the Soviet Union.

Мюнхенскае пагадненне 1938 года, у якім прынялі ўдзел Англія, Францыя, Германія і Італія і якое падтрымаў урад ЗША, пераканала тагачаснага нямецкага кіраўніка А. Гітлера як мага хутчэй выкарыстаць перавагі сваёй дзяржавы ў эканамічнай і ваеннай галінах. А галоўнай яго мэтай быў спачатку разгром Францыі, выгаднае мірнае пагадненне з Англіяй і толькі потым вайна супраць СССР. Але для паспяховага ўдару на захадзе быў патрэбны моцны тыл на ўсходзе. У сувязі з гэтым восенню 1938 года Германія зрабіла спробу пазбавіць Польшчу саюза з Англіяй і

Францыяй, прапанаваўшы ёй удзел у вайне з СССР з атрыманнем новых тэрытарыяльных уладанняў на ўсходзе. Пры гэтым Польшча павінна была неадкладна перадаць Германіі Данцыг і «Польскі калідор», які звязваў краіну з Балтыйскім морам. Аднак польскі ўрад адмовіўся ад прапановы Гітлера, бо страты Польшчы былі відавочныя, а абяцанкі з боку Германіі нічым не падмацаваныя.

І тады Гітлер абраў іншы варыянт: перад вялікай вайной на захадзе разграміць у хуткай вайне Польшчу і такім чынам не дазволіць заходнім альянсам дапамагчы ёй. Разам з тым была пастаўлена задача ізаляваць Польшчу з усходу шляхам дасягнення нейтралітэту Германіі з Савецкім Саюзам. Гэта зрабіць было не цяжка. Нават перад фактам смяротнай пагрозы з боку Германіі польскі ўрад не здолеў адмовіцца ад абранага ім антысавецкага курсу. Аб гэтым сведчаць шматлікія дакументы і факты. Звернемся да аднаго з іх – тэлеграмы міністра замежных спраў Польшчы Ю. Бека паслу Польшчы ў Францыі Ю. Лукасевічу ад 20 жніўня 1939 года, якой кіраўнік знешнепалітычнага ведамства афіцыйна інфармаваў пасла: «Французскі і англійскі паслы звярнуліся да мяне ў выніку перамоў франка-англа-савецкіх штабоў, падчас якіх Саветы патрабавалі прадастаўлення магчымасці ўступлення

ПРА АЎТАРА

ЕРМАЛОВІЧ Віктар Іванавіч.

Нарадзіўся ў 1961 годзе ў г. п. Івянец Валожынскага раёна Мінскай вобласці.

У 1984 годзе скончыў гістарычны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя М. Горкага (цяпер – Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка), у 1999 годзе – Беларускі інстытут правазнаўства. У 1989–1992 гадах навучаўся ў аспірантуры Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

У 1992–1997 гадах працаваў навуковым, старшым навуковым супрацоўнікам аддзела ваеннай гісторыі Інстытута гісторыі НАН Беларусі, у 1998–2004 гадах – дацэнтам кафедры тэорыі і гісторыі права Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта. З 2004 года – дацэнт кафедры міжнароднага эканамічнага права гэтай жа ВУ, адначасова працуе дацэнтам кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Кандыдат гістарычных навук (1993).

Аўтар 170 навуковых прац, у тым ліку пяці манаграфій.

Сфера навуковых інтарсаў: пытанні ваеннай гісторыі, гісторыя дзяржавы і права, гістарычнае крыніцазнаўства і міжнароднае права.

ў кантакт з германскай арміяй у Памор'і, на Сувалшчыне і на ўсходзе Малой Польшчы. Гэта пазіцыя падтрымана англійскім і французскім дэмаршам. Я адказаў, што недапушчальна, каб гэтыя дзяржавы абмяркоўвалі пытанне аб ваенным выкарыстанні тэрыторыі іншай суверэннай дзяржавы. Польшчу з Саветамі не звязваюць ніякія ваенныя пагадненні, і польскі ўрад такое пагадненне заключаць не мае намеру» [1, с. 314].

Хуткая пераможная вайна Германіі была абгрунтавана шэрагам акалічнасцей. Ёй пагражалі эканамічны крызіс і грашовая інфляцыя, што магло, у сваю чаргу, пахіснуць асновы нацысцкага рэжыму. Таму 31 жніўня 1939 года спецслужбы Трэцяга рэйха распачалі загадзя спланаваную сакрэтную аперацыю: адно з падраздзяленняў войскаў СС, пераапрацуе ў польскую вайсковую форму, у 20 гадзін вечара атакавала нямецкі пагранічны горад Глейвіц. Дыверсанты захапілі мясцовую радыёстанцыю і перад уключаным мікрафонам зрабілі некалькі стрэлаў са зброі, а адзін з удзельнікаў гэтай аперацыі па-польску агучыў загадзя падрыхтаваны тэкст: «Прышоў час вайны Польшчы супраць Германіі!». Гэта акцыя паслужыла падставай для пачатку германа-польскай вайны [2, с. 13].

Пазней усе яе ўдзельнікі былі расстраляны па загадзе рэйхсфюрэра Гімлера. Аднак няма нічога таёмнага, што не стала б агульнавядомым праз некаторы час. Пасля Другой сусветнай вайны ў нямецкіх архівах была знойдзена стэнаграма размовы Гітлера з прадстаўнікамі вышэйшага кіраўніцтва і генералітэту вермахта, што адбылася 22 жніўня 1939 года. Фюрэр сказаў наступнае: «Уварванне ў Польшчу і масавае знішчэнне палякаў пачнецца раніцай у наступную суботу. Некалькі рот, пераапрапанутых у польскую вайсковую форму, правядуць ваенныя акцыі ў Верхняй Сілезіі або пратэктараце. Паверыць гэтаму маскараду ўвесь свет або не, мне на гэта напляваць. Свет верыць толькі паспеху!» [3, с. 101–102].

▲ Пачатак Другой сусветнай вайны 1 верасня 1939 года

Пачынаючы вайну супраць Польшчы, гітлераўская Германія планавала назаўсёды ліквідаваць польскую дзяржаву і стварыць тым самым плацдарм для нападения на Савецкі Саюз. План вайны супраць Польшчы атрымаў умоўную назву «Вайс» («Бель»).

Згодна дырэктыве аб падрыхтоўцы да вайны, ухваленай Гітлерам 11 красавіка 1939 года, выдзяляліся 62 дывізіі, у тым ліку 7 танкавых і 4 матарызаваныя, або 2,8 тыс. баявых танкаў, 6 тыс. гармат і мінамётаў, 2 тыс. баявых самалётаў [4, с. 146]. Германскія войскі былі згуртаваны ў дзве групы армій – «Поўдзень» і «Поўнач».

Польскія ўзброеныя сілы дзейнічалі ў адпаведнасці з абарончым планам «Zachód» («Захад»). Ён прадугледжваў разгортванне вайсковых наземных сіл уздоўж мяжы з Германіяй, наладжванне абароны, спыненне наступлення ворага і адпор яму. Гэта дазволіла б выйграць час для выступлення падраздзяленняў французскіх і англійскіх армій на захадзе.

На пачатку ваенных дзеянняў польскае камандаванне здолела разгарнуць толькі 24 пяхотныя дывізіі, 8 кавалерыйскіх, 1 бронематарызаваную, 3 горнастралковую брыгады і 56 батальёнаў нацыянальнай абароны замест запланаваных 39 пяхотных дывізіі, 11 кавалерыйскіх, 2 бро-

нематарызаваных брыгад і 80 батальёнаў нацыянальнай абароны [2, с. 18–19]. Па стане на 1 верасня 1939 года сухапутныя войскі Польшчы налічвалі 4300 гармат, 220 лёгкіх танкаў і 650 танкетак, а ваенна-паветраныя сілы – 824 самалёты, з якіх у баявых дзеяннях затым былі выкарыстаны толькі 407 [4, с. 148; 5, с. 238].

Увогуле ж польская армія па колькасці ўзбраення значна ўступала нямецкай. Так, на напрамках галоўных удараў войскі вермахта перасягалі яе ў танках – у 8 разоў, у палявой артылерыі – у 4, а ў супрацьтанкавай – у 7, у баявых самалётах – у 5 разоў. Акрамя таго, праціўнік меў больш высокі ўзровень тэхнічнага ўзбраення і баявой падрыхтоўкі.

Германа-польская вайна пачалася ў 4 гадзіны 45 хвілін раніцы 1 верасня 1939 года з удару нямецкіх ваенна-паветраных сіл па польскіх аэрадромах і адначасовага ўварвання на тэрыторыю Польшчы наземных войскаў вермахта з паўночнага боку – з Усходняй Прусіі, з захаду – Усходняй Германіі і з поўдня – Славакіі. І хоць знішчыць польскую авіяцыю першымі ўдарамі не ўдалося (яна яшчэ 31 жніўня была перамешчана на запасныя палявыя аэрадромы), нямецкі паветраны флот адразу атрымаў поўнае панаванне ў небе. Наземныя ваенныя сілы Германіі зламалі абаро-

ну польскіх войскаў уздоўж дзяржаўнай мяжы і глыбока прарвалі фронт на некалькіх напрамках. Імкнучыся пазбегнуць акружэння ў заходніх раёнах краіны, падраздзяленні арміі Польшчы пачалі адыходзіць на ўсход.

Нягледзячы на тое, што на першым этапе вайны – з 1 па 8 верасня – нямецкія войскі дасягнулі пэўных поспехаў, ажыццявіць асноўную задуму плана «Вайс» – акружыць і знішчыць польскую армію на захад ад Варшавы – ім не ўдалося. Значная частка польскіх войскаў да 7 верасня здолела пазбегнуць акружэння і адышла на ўсход за рэкі Вісла і Нараў. У сувязі з гэтым Галоўнае камандаванне сухапутных войскаў Германіі выдала дырэктыву аб павелічэнні глыбіні ўдараў, а 9 верасня, калі распачаўся другі этап баявых дзеянняў, удакладніла задачу. Групы армій павінны былі знішчыць польскія войскі, якія адыходзілі за Вісла і Нараў, ахапіўшы іх двайным кальцом.

Польскае камандаванне спрабавала наладзіць абарону ва ўсходніх раёнах краіны і палепшыць кіраванне войскамі. Аднак новае нямецкае наступленне не дало магчымасці паспяхова правесці гэтыя мерапрыемствы. Абарона не вытрымала моцных удараў механізаваных злучэнняў вермахта. Значная колькасць падраздзяленняў польскай арміі трапіла ў акружэнне. Адзіным шляхам у тых складаных умовах было перамяшчэнне аператыўных рэзерваў і стварэнне новага фронту абароны на рубяжы рэк Вісла і Сан. Аднак польскае камандаванне не паспела мабілізаваць магчымыя рэзервы. Германская авіяцыя зрывала перавозку войскаў з тылу на фронт. Механізаваныя сілы вермахта амаль бесперашкодна манеўравалі ў аператыўным тыле польскай арміі і праводзілі акружэнне цэлых вайсковых падраздзяленняў. Напрыклад, 9 верасня 1939 года была акружана 60-тысячная групоўка польскіх войскаў у раёне горада Радам.

Тым не менш на асобных напрамках польская армія вяла актыўныя баявыя дзеянні. Так, 8 верасня на поўнач ад горада Кутна згрупаваліся 8 дывізіяў і 2 асобныя кавалерыйскія брыгады з армій «По-

▼ Абарона Вестэрплятэ

знань» і «Pomorze» («Памор'е»). Назаўтра 3 дывізіі з раёна Кутна нанеслі раптоўны ўдар па адкрытым флангу 8-й нямецкай арміі. Польскае камандаванне лічыла, што, разграміўшы паўночны фланг гэтай арміі, яно зможа вывесці свае войскі да Варшавы [2, с. 28]. Палякі змагаліся з вялікім натхненнем, а вораг нес значныя страты. Пасля фарсіравання ракі Бзура польскія дывізіі стварылі пагрозу нямецкім тылавым камунікацыям. Аднак гэты контрудар не мог паўплываць на вынікі бітвы за цэнтральную Польшчу ў цэлым. Камандаванне нямецкай групы армій «Поўдзень», не адчуваючы цяжкасцей на іншых напрамках фронту, хутка перагруппавала свае злучэнні і за кароткі час стварыла ў гэтым раёне моцную групоўку сіл. Пасля тыдня цяжкіх баёў толькі частка злучэнняў арміі «По-знань» выйшла да Варшавы.

Не менш складаным было становішча і на поўдні краіны, дзе 13 верасня 1939 года нямецкія войскі канчаткова завяршылі разгром акружанай польскай групоўкі ў раёне Радама. 16 верасня каля горада Уладава 3-я нямецкая армія злучылася з 10-й арміяй, тым самым канчаткова акружыўшы Варшаўскую групоўку з усходу. Адначасова нямецкія войскі выйшлі на лінію Львоў, Уладзімір-Валынскі, Брэст, Беласток [6, с. 29]. Такім чынам, другі этап германа-польскай вайны, што доўжыўся з 9 па 16 верасня, быў завершаны. Пасля гэтага польскі ўрад, які ў выніку сваёй палітыкі прывёў краіну да нацыянальнай катастрофы, эмігрыраваў у Румынію.

На трэцім этапе германа-польскай вайны (17 верасня – 5 кастрычніка 1939 года) барацьбу супраць захопнікаў вялі толькі вайсковыя часці, якія захоўвалі баяздольнасць і жадалі бараніць Айчыну. Жорсткія баі працягваліся ў розных раёнах Польшчы. Гераічную старонку ў гісторыю барацьбы польскага народа супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў упісалі абаронцы Варшавы. Абарона польскай сталіцы пачалася 8 верасня 1939 года. Гэта першы ў гісторыі Другой сусветнай вайны прыклад мужага супраціўлення насельніцтва вялікага

▲ Нямецкія войскі ўваходзяць у Брэст. 1939 год

горада войскам агрэсара ва ўмовах акружэння. Гарнізон польскай сталіцы быў значна меншы, чым наступаючая групоўка нямецкіх войскаў. Ён налічваў усяго 17 пяхотных батальёнаў, 10 батарэй лёгкіх гармат, 6 батарэй цяжкай артылерыі і 1 танкавы батальён [2, с. 30]. Аднак абарона горада працягвалася 20 дзён. Гэта тлумачыцца тым, што на дапамогу салдатам і афіцэрам польскай арміі прыйшлі жыхары сталіцы. Была сфарміравана добраахвотная рабочая брыгада колькасцю 5 тыс. чалавек [2, с. 30].

Пасля ліквідацыі ў першыя дні кастрычніка 1939 года апошніх ачагоў супраціўлення польскіх вайсковых фарміраванняў германа-польская вайна, што працягвалася больш за месяц, скончылася. Англія і Францыя, якія 3 верасня 1939 года афіцыйна распачалі вайну супраць Германіі, нічога рэальнага для выратавання Польшчы не зрабілі. Урады гэтых дзяржаў-саюзніц працягвалі ажыццяўленне планаў, накіраваных на падбухторванне Германіі да вайны з СССР. У сувязі з гэтым нельга не пагадзіцца з амерыканскім гісторыкам Ф. Шуманам, які пісаў, што на Захадзе «ўсе больш жадалі гібелі Польшчы, чым абароны яе Савецкім Саюзам. І ўсе пры гэтым спадзяваліся, што распачнецца вайна паміж Германіяй і СССР» [7, с. 282]. Разумела гэта і кіраўніцтва Германіі. Гітлер

у асяроддзі сваіх паплечнікаў заявіў наступнае: «Яны аб'явілі нам вайну... аднак гэта не значыць, што яны будуць ваяваць супраць нас» [8, с. 213–214].

Германа-польская вайна стала пачаткам Другой сусветнай вайны, да якой у першыя яе дні мелі дачыненне і сотні тысяч беларусаў. Па выніках савецка-польскай вайны 1919–1920 гадоў у Рызе 18 сакавіка 1921 года быў падпісаны «канчатковы, трывалы, пачэсны і заснаваны на ўзаемнай згодзе мір», як падкрэслівалася ў прэамбуле дагавора, што далёка не адпавядала рэчаіснасці. Аднак да Польшчы дэ-юрэ адышла частка Беларусі памерам 98 815 кв. км, амаль палова этнічнай беларускай тэрыторыі. Так, Заходняя Беларусь каля 20 гадоў знаходзілася ў складзе Польшчы, дзе вырасла цэлае пакаленне грамадзян, якія служылі ў польскай арміі. Калі пачалася германа-польская вайна, яны баранілі сваю дзяржаву. Прынамсі, на той час у складзе польскай арміі налічвалася больш за 100 тыс. беларусаў [9, с. 13].

Напрыклад, 20-я пяхотная дывізія польскай арміі, што размяшчалася на ўсходніх Слоніма, складалася выключна з беларусаў. Паводле польскіх крыніц, у баях з часцямі вермахта яны праявілі мужнасць і пры абароне гарадоў Гдыня, Модлін і Хель. Гераічнай старонкай удзелу беларусаў у польска-нямецкай

вайне стала абарона Брэсцкай крэпасці. У час вераснёўскіх баёў 1939 года гарнізон цытадэлі ў Брэсце-над-Бугам – так за польскім часам называўся горад, амаль на 40 % складаўся з рэзервістаў-беларусаў, якія замянілі кадравыя часці 9, 20 і 30-й польскіх пяхотных дывізіяў [10, с. 270].

Баі за крэпасць вяліся з 14 па 18 верасня 1939 года. Абаронцы на чале з брыгадным генералам К. Плісоўскім адбілі сем варожых атак [10, с. 275]. Аднак, не атрымаўшы падмацавання, гарнізон быў вымушаны з 17 на 18 верасня пакінуць пазіцыі і адысці ў паўднёва-заходнім напрамку. Дакладных звестак аб страхах, якія панеслі абаронцы Брэсцкай крэпасці, няма. З польскіх і нямецкіх крыніц вядома, што польская вайсковая групавая «Брэст», якая з баямі пакінула крэпасць, налічвала каля 2 тыс. салдат і афіцэраў з ранейшых 4 тыс. абаронцаў [11, с. 104–105]. Немцы ў час штурму крэпасці ўзялі ў палон 8 афіцэраў і 980 салдат і малодшых камандзіраў польскай арміі [11, с. 74–105]. Прыкладна столькі ж польскі бок страціў забітымі і параненымі.

Такім чынам, для беларусаў узброенае змаганне з нямецкімі войскамі пачалося амаль за 2 гады да Вялікай Айчыннай вайны. З 400 тыс. польскіх вайскоўцаў, якія трапілі ў нямецкі палон, 70 тыс. былі беларусамі [9, с. 14].

Па меры развіцця нямецкага наступлення ва ўмовах страты сувязі паміж вайсковымі падраздзяленнямі многія камандзіры дэмабілізоўвалі салдат. Некалькі тысяч беларусаў у складзе польскіх часцей перабраліся ў Францыю і Англію.

З самага пачатку германа-польскай вайны Гітлер, спасылаючыся на дамоўленасць з СССР ад 23 жніўня 1939 года, падштурхоўваў Савецкі Саюз да ваенных дзеянняў супраць Польшчы. Аднак І. Сталін не спяшаўся адкрываць «другі фронт».

Пачатак баявым дзеянням паклаў загал Ваеннага савета Беларускага фронту № 005 ад 16 верасня, калі польская армія была амаль разбіта, а ўрад Польшчы эміграваў за мяжу. У загадзе ставілася

▼ Чырвоная армія вызваляе Заходнюю Беларусь

задача «аказаць неадкладную дапамогу і падтрымку нашым братам беларусам і ўкраінцам, каб выратаваць іх ад пагрозы збыднення і вынішчэння з боку ворагаў» [12].

Раніцай 17 верасня 1939 года войскі Чырвонай арміі перайшлі савецка-польскую граніцу. Беларускі фронт налічваў 200,8 тыс. салдат і афіцэраў. Ім супрацьстаяла 45 тыс. польскіх салдат і афіцэраў, з якіх прыкладна палова была не ўзброена і не звездзена ў канкрэтныя вайсковыя адзінкі [13, с. 18]. Уздоўж граніцы з БССР размяшчаліся польскія часці, якія ўваходзілі ў склад корпуса пагранічнай аховы колькасцю 8 тыс. чалавек і маракоў Пінскай рачной флатыліі – каля 2 тыс. чалавек [14, с. 110]. Сур’ёзнай узброенай сілы, якая магла б супрацьстаяць як войскам Беларускага фронту, так і нямецкім войскам на тэрыторыі Заходняй Беларусі, не было.

Урад Польшчы прызнаў, што падстаў для вайны краіны з СССР няма. Савецкі Саюз таксама не аб’яўляў вайны Польшчы. Таму ў загадзе Вярхоўнага галоўнакамандуючага ўзброенымі сіламі Польшчы маршала Э. Рыдз-Сміглы 17 верасня польскім войскам прадпісвалася не ўступаць у баі з савецкімі воінскімі падраздзяленнямі, за выключэннем спроб разбраення або яўных баявых дзеянняў. Камандзіры польскіх часцей павінны былі весці перамовы «ў мэтах выхаду гарнізонаў у Румынію ці Венгрыю» [15, с. 193].

Загад Э. Рыдз-Сміглы садзейнічаў таму, што ваенных сутыкненняў паміж польскімі і савецкімі войскамі амаль не было. Згодна з польскімі крыніцамі, зафіксавана каля 40 выпадкаў супраціўлення пагранічных патрулёў, а таксама пад Кобрынам, Гроднам, Сапоцкінам і Вільняй. Найбольш цяжкія баі разгарнуліся 20–21 верасня ў Гродне, дзе 15-ы савецкі танкавы корпус толькі 20 верасня страціў спаленымі і падбітымі 16 танкаў, 3 бронемашыны, 47 чалавек забітымі і 156 параненымі [13, с. 18].

У ходзе ваеннай аперацыі 1939 года войскі Беларускага фронту ўвайшлі ў занятыя нямецкімі фарміраваннямі і затым

перададзены савецкаму камандаванню Брэст і Беласток. 24 верасня Чырвонай арміяй вызвалена Маларыта, дзе было інтэрніравана 6 тыс. польскіх вайскоўцаў, 25 верасня – Бельск-Падляскі і Браньск [13, с. 18]. 28 верасня нямецкія войскі захапілі Варшаву, Польшча як дзяржава перастала існаваць. У гэты ж дзень у Маскве быў падпісаны дагавор «Аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй», згодна з якім тэрыторыя Польшчы падлягала падзелу. Значная частка польскіх зямель была далучана непасрэдна да Германіі, а за Савецкім Саюзам былі прызнаны Заходняя Беларусь і Заходняя Украіна, якія сталі часткамі адпаведна БССР і УССР. Такім чынам была адноўлена гістарычная справядлівасць у адносінах да беларускага і ўкраінскага народаў, парушаная ўмовамі Рызскага дагавора 1921 года. ▀

Арткул паступіў
у рэдакцыю 14.05.2019 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937–1939: в 2 т. / редкол.: А.П. Бондаренко, И.Н. Земсков, П.П. Севостьянов [и др.]. – Т. 2: Январь – август 1939 г. – М.: Политиздат, 1981. – 415 с.
2. История Второй мировой войны, 1939–1945: в 12 т. – Т. 3: Начало войны. Подготовка агрессии против СССР / авт. коллектив: П.М. Деревянко, О.А. Ржевский, Л.Б. Валев [и др.]. – М.: Воениздат, 1974. – 504 с.
3. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: сб. материалов: в 7 т. – Т. 2: Преступление против мира / сост.: Г.Н. Александров, А.Ф. Волчков, Д.С. Карев, М.Ю. Рагинский. – М.: Госиздат, 1958. – 863 с.
4. История военного искусства / под ред. П.А. Жилина. – М.: Воениздат, 1986. – 446 с.
5. Kozłowski, E. Wojsko Polskie 1936–1939. Próby modernizacji i rozbudowy / E. Kozłowski. – Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa obrony narodowej, 1964. – 343 s.
6. Великая Отечественная война, 1941–1945: Воен.-ист. очерки: в 4 кн. – Кн. 1: Суровые испытания / Редкол.: Н. М. Раманичев (гл. ред.) и др. – М.: Наука, 1998. – 544 с.
7. Shuman, F.L. Soviet Politics: At Home and Abroad / F.L. Shuman. – New York: Alfred A. Knopf, 1947. – 652 p.
8. Kordt, E. Wahn und Wirklichkeit / E. Kordt. – Stuttgart: Deutsche Verlagsgesellschaft, 1947. – 430 s.
9. Ермаловіч, В.І. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1945) / В.І. Ермаловіч. – Мінск: Беларусь, 2014. – 183 с.
10. Срока, Е. Гарнізон Войска Польскага ў Брэсце / Е. Срока // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Брэста: у 2 кн. – Кн. 1. – Мінск: БелТА, 1997. – С. 263–275.
11. Sroka, J. Obrónczy brzeskiej twierdzy we wrześniu 1939 roku / J. Sroka. – Białą Podlaska: Drukarnia Regionalnego ośrodka kultury w Białej Podlaskiej, 1992. – 152 s.
12. Приказ № 005 Военного совета Белорусского фронта войскам фронта о целях вступления Красной Армии на территорию Западной Белоруссии [Электронны рэсурс] / Фонд Александра Н. Яковлева. – Рэжым доступу: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1007726>. – Дата доступу: 15.05.2019.
13. Ермаловіч, В.І. Беларусь. Шлях да Вялікай Перамогі / В.І. Ермаловіч. – Мінск: Беларусь, 2019. – 200 с.
14. Liszewski, K. Wojna polsko-sowiecka, 1939 / K. Liszewski. – Londyn, 1986. – 312 s.
15. Międzynarodowe tło agresji Rzeszy Niemieckiej na Polskę w 1939 roku: wybór dokumentów. – Warszawa: Wyd-wo Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 201 s.